

Б. Р. Стецюк

Донецький юридичний інститут МВС України,
професор кафедри загальноправових дисциплін,
д-р юрид. наук, доцент

ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ В КИЇВСЬКІЙ РУСІ

© *Стецюк Б. Р.*, 2015

Розглянуто історико-правові аспекти та проаналізовано стадії судового процесу Київської Русі. Значну увагу зосереджено на основних положеннях процесуальних дій під час судових розглядів та важливості встановлення справедливості відносно сторін.

Ключові слова: “Руська правда”, суд, процесуальні сторони, докази, свідки, вирок.

Б. Р. Стецюк

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ СУДЕБНОГО ПРОЦЕССА В КИЕВСКОЙ РУСИ

Рассмотрены историко-правовые аспекты и проанализированы стадии судебного процесса Киевской Руси. Значительное внимание уделяется основным положениям процессуальных действий во время судебных разбирательств и важности установления справедливости в отношении сторон.

Ключевые слова: “Русская правда”, суд процессуальные стороны, доказательства, свидетели, приговор.

B. R. Stechyk

FUNCTIONING TRIAL IN KIEVAN RUS'

The article reveals the historical legal aspects and analyses the stages of judicial proceedings in Kievan Rus'. Much attention is given to the main principles of proceedings during the trial and the importance of the fairness regarding the parties.

Key words: Rus'ka Pravda, court, procedural parties, evidence, witnesses, verdict.

На вимоги сьогодення та потреби суспільства у вітчизняній правовій системі відбуваються складні та неоднозначні процеси реформування судової гілки влади. Для успішного втілення задуманих перетворень необхідно дотримуватися низки вимог, серед яких вивчення історико-правового досвіду формування та функціонування вітчизняного судочинства.

Вивченням зазначеної теми займалися такі сучасні вітчизняні вчені, як І. Бойко, М. Бедрій, В. Кульчицький, І. Терлюк, Б. Тищик, В. Заруба. Серед зарубіжних науковців можна відзначити Л. Мілова, А. Зиміна, О. Бобровського.

Проте дотепер не проводилося ґрунтовного дослідження щодо судового процесу в Київській Русі. Відтак нашим завданням є охарактеризувати цю складову правової системи зазначеного періоду та визначити позитивні набутки для використання в сучасному судовому процесі.

Наскільки можна судити з наявних у розпорядженні сучасної науки джерел, давньоруський судовий процес більше тяжів до змагального типу, котрий характеризується наявністю двох

конкуруючих сторін, що володіють процесуальною рівністю, і незалежного від сторін суду. Причому диспозитивний порядок процесу відрізнявся надзвичайною гнучкістю. Це міг бути і формальний поєдинок сторін перед суддею, який виступав у ролі простого арбітра, і ґрунтовний судовий розгляд, при якому суд оцінював представлені сторонами докази за своїм внутрішнім переконанням.

У ході судового розгляду позивач повинен був довести висунене проти кого-небудь звинувачення, а відповідач – свою невинуватість. У наявності абсолютно рівні права обох сторін. Адже, як цілком справедливо відзначають автори одного з підручників з кримінального процесу, “презумпція невинуватості” в сучасному праві свідоцтво того, що “стороні захисту закон надає права не рівні, а дещо “збільшені”, пільгові порівняно з правами сторони звинувачення. Згідно презумпції невинуватості обвинувачений не зобов'язаний доводити свою невинуватість, хоча має право це робити” [17, с. 35, 36].

Право Давньої Русі передбачало рівний обов'язок сторін доводити свою правоту. Яскраво виражена диспозитивність процесу, коли сторони могли вільно розпоряджатися своїми матеріальними і процесуальними правами, забезпечувала умови для справедливого їх змагання, тобто принцип рівності сторін. Відповідно, немає достатніх підстав погоджуватися з думкою деяких сучасних дослідників, які, посилаючись на “презумпцію невинуватості”, говорять про “відносність рівноправності сторін” [11, с. 288, 289].

Публічність правосуддя виявляється не лише у відкритості процесу, але і в тому, як тлумачилося та вирішувалося в ньому завдання кримінального переслідування і обвинувачення злочинця. Якщо приватна особа звертається з приводу свого порушеного права до суду, то тепер захист її інтересів переходить з розряду приватної справи (помста, самосуд) в категорію суспільної.

Змагальний характер процесу, так само як і принцип рівності сторін, забезпечував вимогу особистої присутності сторін в суді і обов'язкового представлення суддям першоджерела доказової інформації. Неприпустимість непрямих доказів, тобто свідчення по слуху, так само як важливість інституту очної ставки, знайшли своє відображення в самих ранніх джерелах. “Ти ж суддя, суди слова, а не серця. Тобто суд, що йде у людини з усг”, – сказано в тексті Правосуддя митрополичого [18, с. 45].

Принцип гласності виражався у відкритості судового засідання і можливості присутності на ньому усіх, що бажають. А також в праві сторін брати участь в проведенні різних процесуальних дій (обшук, виїмка, гоніння сліду і так далі).

Вільна оцінка доказів судом припускає повну незалежність усіх учасників суду від сторонньої думки осіб, що не беруть участь в процесі. Згідно цьому принципу докази оцінюються суддями за їх внутрішнім переконанням, на підставі повної упевненості в достовірності пред'явлених доказів. “Ордалії” або “суд божий”, які активно використовували судді в сумнівних випадках, можна вважати наочним прикладом використання цього принципу в давньоруському судочинстві.

Учасниками давньоруського судочинства, що виконували функцію правосуддя, були різні судові установи, що розглядали справу по суті. Це насамперед віче – суд, який в джерелах згадується або як “суд 12 мужей”, або як “ізвод”, третейський, князівський і церковний суди.

Функція обвинувачення або кримінального переслідування в давнину належала потерпілому (позивачеві) або його представникові, пособникам, дії яких також спрямовані на викриття винного, “ябетникам” або “сокам” і державі в особі князя. Функцію захисту виконують підозрюваний (відповідач) або його представник і пособники відповідача.

Сторони в процесі іменувалися “позивачами”. Жодна із сторін не мала процесуальних переваг. Оскільки в законодавстві цього часу поняття держави як позивача ще не існувало, сторонами в усіх категоріях справ називалися приватні особи. До них давньоруське законодавство відносило не лише фізичних осіб, але й сім'ю, общину, рід. Наприклад, за позовами, що виникають з вбивства і каліцтва, міг спочатку виступати позивачем увесь рід, а не тільки сім'я потерпілого [4, с. 634].

Відповідачами по злочинах теж могли бути як члени сім'ї злочинця, так і уся його община. Так, “Руська Правда” допускала “поклеп” в “татъбе” проти цілої общини – верві .

Право позову належало тільки вільним людям. Холопи не були суб'єктами правовідносин : не могли звертатися до суду як позивачі та не могли бути відповідачами. Показання свідків холопів допускалися лише в крайніх випадках.

Чітких умов процесуальної правоздатності джерела до нас не донесли. У тексті Просторової Правди зустрічається згадка про неделіктоздатність холопів, проте там же говориться про випадки притягнення за певних умов холопа як свідка [14, с. 67]. Потрібно зазначити, що присутність сторін на процесі, ймовірно, була обов'язковою. У текстах давніх джерел права інститут представництва відсутній. Це пояснюється тим, що в системі доказів значну роль грали присяга, судовий поєдинок – “поле” і різні випробування (водою, вогнем, залізом). Отже, в процесі судового розгляду була потрібна особиста присутність сторін.

Для доказу своєї правоти сторони представляли суду свідків – “видоків”, “помочників” і “послухов”. М. І. Ланге висунув версію, що послухи засвідчували чесну і добру поведінку відповідача [8, с. 240] і ця думка набула широкого поширення. С. А. Покровський вважав, що послухи – виразники думки колективу [12, с. 63]. У дослідницькій літературі переважає думка, що “послухи” – це люди, котрі свідчать по слуху, тобто ті, хто щось чув про злочин, що скоївся, а “видоки” – це очевидці злочину [11, с. 295].

На жаль, текст Руської Правди дає занадто мало можливостей розрізнити видока і послуха. Про архаїчні риси процесу свідчить обов'язок “послухів” разом із стороною, що їх виставила, йти “на роту” – присягати. Послухи виконували декілька процесуальних функцій. Передусім, це люди, на яких могли послатися сторони при різних обставинах. Перед послухами оголошували про нанесену образу, наприклад, при необґрунтованому наклепі, заявляли себе як позивача, а також як свідка. М. Ф. Владимирський-Буданов вважав, що видок і послух означають дві процесуальні ролі, які повністю відрізняються одна від однієї. Видок є простим свідком у сучасному розумінні цього слова, а послух – пособник, на якого “посилаються” позивач і відповідач [4, с. 641]. М. Л. Дювернуа підкреслював, що “присутність вільних послухів не просто засвідчувала факт. Їх присутність надавала юридичної сили таким діям, які без цього залишилися б простим фактом” [6, с. 100].

Функцію сприяння судочинству виконували особи, названі в джерелах термінами: детські, отроки, мечники, метельники, емці і дворяни. Вони призначались для виконання певних процесуальних дій: доставляли звинувачених до суду або надавали в цьому допомогу потерпілим, були присутніми при випробуваннях і тортурах, забезпечували виконання судових рішень, а також, чи виконували різні доручення князя, його представників і суддів [8, с. 74].

В удільний період сторони, як і в Київську епоху, іменувалися “истцами” або “сутяжниками”. Ними могли бути як фізичні особи, так і община, сім'я, рід. Процесуальна правоздатність фізичних осіб не обмежувалася: позов міг подати будь-який вільний громадянин, незалежно від того, хто він – чоловік або жінка.

Сторони мали не лише права, але й певні обов'язки. Так, у викладі доказів і виправданні перед судом вони повинні були зберігати повагу один до одного. Нам не відомо, чи піддавалася якому-небудь покаранню образа, заподіяна словами, але зневага дією каралася високими штрафами.

Закон передбачав заходи, які повинні були служити до запобігання ябедництва і позовів, що робилися з помсти, тобто без достатніх причин. Позивач зобов'язаний був підтвердити присягою справедливості своєї скарги або доносу на самому початку тяжби. Відповідач теж повинен був присягнути в тому, що говоритиме на суді правду.

Той, хто відмовлявся давати в цьому присягу, відразу ж визнавався винуватим. Судом розглядалися докази прямі і непрямі; звинувачувальні та виправдувальні, речові й особисті. В процесі доведення (збирання, перевірки і оцінки доказів) велику роль грали свідчення “видоків” – простих свідків, “пособників” – людей, які на суді підтверджували все, що говорили сторони, котрі їх виставили, і “послухів”. У Руській Правді згадується “речовий доказ”, тобто надання краденої речі, виявленої в злодія. Суду пред'являлися “сліди” (“знаки”, “знамення”), наприклад, синці, садна. Але їх вимагалось підкріпляти й іншими доказами.

Як способи доказу невинуватості тієї або іншої особи застосовувалися: “рота” або присяга, “ордалії” – випробування залізом і водою, “муки” і судовий поєдинок. Аналіз наявних в нашому розпорядженні джерел дозволяє зробити висновок, що система доказів Київської держави несе на собі відбиток глибокої старовини. Вона, також як і судочинство, визначалася правовими звичаями і стародавніми традиціями, що панували в суспільстві. Проте прадавня система доказів не була деякою застиглою формою. Вона змінювалася і розвивалася разом з суспільством. “Руська Правда”

порівняно з Договорами Русі з Візантією, відбила істотні зміни в положенні позивача і відповідача, котрі з'явилися в процесі переходу до сусідської общини [1, с. 157].

Тепер необхідною умовою справедливості позову стає не лише свідчення позивача (цього було достатньо раніше для подання позову), але і власне визнання відповідача. Відсутність визнання диктувало потребу в отриманні таких фактів, які могли допомогти у встановленні істини і переконати суддів в справедливості або хибності позову, тобто до складання певної системи доказів Найголовнішим джерелом доказів були покази свідків. “В усіх давніх народів, – зазначає С. Пахман, – вони вважалися найважливішими і самими загальнозживаними засобами пізнати істину” [10, с. 19].

Позивач за допомогою свідчення “видоків” повинен був підтвердити пред'явлене конкретній особі звинувачення (“поклеп”). “Видоком” міг бути усякий, навіть раб. Видоки – це люди, які засвідчують той факт, що випадково стався у них на очах, тобто це очевидці. Саме про них говориться в статті 40: “...оже ли убиють и, а уже будуть людие связана видели...” и в статті 68: “Аже выбьют зуб, а кровь видять у него во рте, а людие вылезут...” [14, с. 67, 68].

У цьому випадку суд мав справу з очевидцями. Їх значення не переходить у роль захисників, вони просто засіб пізнання істини. Вони не зацікавлені в результаті процесу і не пов'язані із сторонами ні як свідки угоди, ні клятвою. У Просторовій редакції міститься вимога, щоб свідки говорили “слово противу слова” з потерпілим.

Пам'ятки права Стародавньої Русі не містять прямих посилань на застосування тортур як способу отримання визнавальних свідчень. Якщо не рахувати швидкоплинної фрази “Руської Правди” про заборону “мучить смерда и огнищанина без княжего слова”. Зате використання тортур в процесі підтверджується численними непрямыми даними інших джерел.

“Суд божий” включав “ордалії”, “роту” і “поле” – судовий поєдинок. Застосовувався божий суд у тому випадку, якщо були вичерпані усі звичайні способи доведення, а істина так і не була встановлена. Ордалія не була засобом насильницького витискання визнання провини, в ній тортури грали іншу роль. Божий суд був засобом встановлення юридичної істини шляхом звернення до волі Творця. Особи позивачів добровільно погоджувалися піддатися випробуванню, зв'язаному з тортурами, для того, щоб виявити, на чій стороні правда. У основі ордалії лежало переконання в тому, що Бог постійно втручається в людські справи і тому його можна спонукати до участі в судовій тяжбі. На думку В. В. Момотова, “божий суд” або ордалії, за допомогою яких встановлювалась істина в судовому процесі, безпосередньо пов'язані з уявленням “про всезнаюче божество, що може захистити невинуватого і виявити винну особу” [9, с. 362]. У народі божий суд вважався найбільш надійним методом доказу правоти [5, с. 401, 402].

О. Попов розглядав “муку” як побої та інші види катування. На думку О. Є. Преснякова, “мука” – захід примусового характеру, що застосовувався до особи, яка вчинила злочин [13, с. 291].

У статті 21 Просторової Правди вказувалося, що застосування випробування залізом потрібно у тому випадку, якщо не виявилось бажаючих виступити в якості “послухів”. У законі не розкривається порядок проведення ордалій, зокрема не вказується точно, яка із сторін піддавалася випробуванню, згадується лише те, що випробування водою застосовувалося в позовах на суму менш напівгривни, а випробування залізом в позовах на суму більше за напівгривну. Йдеться, мабуть, про татьбу, знищення чужого майна, можливо вбивство, а також і про “всех тяжах поклепных”. М. І. Ланге вважав, що випробування залізом застосовувалося у таких випадках: 1) якщо не було “поличного”; 2) якщо було здійснено вбивство або ціна тяжі була не менше, ніж півгривни золота; 3) якщо позивач підозрював кого-небудь за словами сторонніх людей, а звинувачений не міг на своє виправдання надати послухів доброї слави [8, с. 263].

Текст 21 і 22 статей Просторової редакції дозволяє припустити, що тортурам залізом піддавався відповідач. До випробування водою за Руською Правдою удавалися у випадках крадіжки, коли у позивача не було доказів для підтримки свого звинувачення, і сума позову не перевищувала півгривни золота, але була не менше двох гривен срібла (Ст. 22 ПП). Випробуванню піддавався позивач, якщо, у нього не було доказів винуватості відповідача. Якщо у позивача були докази, то в такому разі випробуванню піддавався відповідач.

У законі передбачалися два варіанти наслідків для позивача, якщо звинувачена ним людина буде виправдана за результатами ордалії. Так, позивач повинен був заплатити особі, що витримала випробування, “гривну за муку”, якщо це випробування призначалося на підставі свідчень холопа.

Якщо ордалії застосовувались в результаті показань свідків вільних людей або унаслідок того, що підозрюваний був помічений поряд з місцем злочину, позивач “за муку” не платив [14, с. 70].

Як самостійний спосіб доведення “рота” (клятва, присяга) застосовувалася в декількох випадках. Якщо сторони не могли представити “послухів” і ціна позову не перевищувала двох гривень, то справа вирішувалася “ротою”. Приносити присягу могли іноземці, яким у справах про особисті образи дозволялося не приводити “послухів”.

Рота призначалася у разі позовів з договорів, здійснених без свідків, – наприклад, займ з відсотками не вище за 3 гривни або договір поклажі. Про допоміжне значення “роти” як присяги “послухов” згадується в тексті Просторової редакції: “... Аже кто взищеть кун на друзе, а он ся начнеть запирати, то оже на нь выведете послу си, то ти пойдуть на роту, а он возмет свои куны...” [14, с. 67]. Суть присяги полягала в покликанні Бога в якості свідка істинності свідчень сторін. У давньоруському судочинстві присяга служила одним із засобів досягнення істини і рішення спірних справ. У вирішенні певних категорій справ вона замінювала собою усі інші докази, а значить мала рівну з ними доказову силу.

Клятва, або рота як вид доказу набувала форми згадуваного вище співприсяжництва: обвинувачений доводив свою невинуватість клятвою, але разом з ним повинні були присягатися і співприсяжники. Аналіз тексту “Руської Правди” дає змогу зробити висновок про те, що присягалися обидві сторони. У судовому сенсі “рота”, або присяга мала двояке значення: самостійне і допоміжне. Присяга, що має самостійне значення, приносилася самими позивниками, а допоміжна присяга приносилася свідками після надання свідчень. “Руській Правді” відомі два види самостійної присяги: додаткова і очисна. Додаткова присяга приносилася позивачем, за наявності у справі інших доказів і при обґрунтуванні невеликих позовів. Очисна присяга, навпаки, надавалася відповідачеві для “очищення” і доказу суду своєї невинуватості. “Рота” приймалася у присутності судових посадовців і за особливою формою [3, с. 20].

Якщо справа стосувалася договору поклажі, то присягав відповідач: “тому ига роте, у кого лежало”, а у разі необхідності добитися стягнення боргу – позивач: “идти ему про свои куны роте”. І для позивача і для відповідача умови “роти” були однакові [1, с. 67].

М. Л. Дювернуа відзначав, що на першому місці в процесі доказування стоять покази свідків. При їх відсутності розглядалися формальні докази. Причому в їх застосуванні видно певну послідовність: від суворіших випробувань до менш суворих. У справах великої позовної цінності або соціальної значущості застосовували залізо. В інших випадках – воду. Останнє місце відводилося присязі [6, с. 192]. Закон в окремих випадках визначає силу того або іншого доказу, залишаючи за суддею повну свободу їх оцінки.

“Руська Правда” прямо не говорить про власне зізнання обвинуваченого. У її статтях ми не побачимо прямої згадки про визнання, проте, за словами В. І. Сергієвича, немає сумніву в тому, що цей вид доказу відігравав вирішальну роль у суді [16, с. 577]. У тексті зустрічаються лише непрямі дані про цей вид доказів (Ст. 15, 29, 32 і 34 Поширеної Правди). Так, згадка про необхідність фактичного дослідження справи безпосередньо пов'язана з відмовою обвинуваченого визнати свою провину – “а он ся запирати почнеть” [15, с. 477]. У тексті зустрічаються лише непрямі дані про цей вид доказів (Ст. 15, 29, 32 и 34 ПП). Так, згадка про необхідність фактичного дослідження справи безпосередньо пов'язана з відмовою обвинуваченого визнати свою провину.

Забезпечення явки відповідача до суду і збору доказів лежали на позивачі, якому активно допомагала община. Представники общини (“послухи”, “пособники”, “добрі люди”, “мужи”) брали участь в процесі на усіх його стадіях. В цей час елемент індивідуальної волі сторін позивників грав дуже важливу роль.

Основне завдання сторін на суді зводилося до того, щоб переконати суддів у правоті своїх домагань. Докази представлялися самими сторонами процесу. Слідчих органів держава не мала. Існували лише приватні особи, що професійно займалися розшуком, – соки або ябетники.

Общинний і вічовий суди не просто здійснювали провадження у тій або іншій справі, але й активно брали участь в розшуку злочинця, пошуку доказів у справі. Крім того, становлення і розвиток князівської і церковної юстиції викликало до життя нову форму процесу – розшукову

(інквізиційну). Саме у цих судах уперше проявилася можливість виявлення і дослідження злочину без наявності позивача.

Судочинство у справах про вбивство мало певну специфіку, що визначало його особливе становище в судовому процесі. Вбивця, перш за все, намагався завершити справу, домовившись з родичами вбитого добровільною угодою, не удаючись до суду. Якщо він встигав “покінчити зі справою” без суду, то позивач та відповідач робили мировий запис і тим справа закінчувалася [7, с. 71].

Судочинство про вбивство могло початися за наступними підставами: за заявою родичів убитого при наявності трупа; за заявою родичів убитого за відсутності трупа, але за наявності достатніх підстав (слідів злочину і непрямих свідчень); за ініціативою судових органів при наявності трупа [3, с. 12].

Відповідач міг “очистити від обвинувачень” за допомогою “відводу”. Для цього йому треба було або представити “послухів” – очисників, або погодитися на муку (випробування водою або залізом) або “йти на роту” присягати. “Руська Правда” містить детальний опис судового процесу у справах про вбивство. У тому випадку, якщо вбивця зізнавався в скоєнні злочину, суддя виносив ухвалу, призначав покарання, і на цьому суд закінчувався. У тому ж випадку, якщо обвинувачений не зізнавався у вбивстві, то тоді проводився допит свідків, після чого суддя виносив ухвалу і призначав покарання. Якщо прямих доказів винуватості обвинуваченого не було, то в цьому випадку відповідач повинен був представити суду сім послухів. У тому випадку, коли обвинуваченим був іноземець, то він повинен був надати двох послухів. Якщо ж обвинувачений не міг надати сім послухів, то його примусово піддавали випробуванню залізом. У тому випадку, коли у позивача не було і непрямих доказів, що підтверджували його підозру, тоді вже самого позивача піддавали випробуванню залізом [2, с. 45].

Якщо ж речовий доказ був виявлений у будинку обвинуваченого, інші докази його провини не були потрібні. Потрібно зазначити, що “речовий доказ”, або “лицо” займали найважливіше місце в доказовій базі кримінального судочинства. Воно вважалось явною ознакою злочину, достатньою для пред’явлення звинувачення.

“Руська Правда” передбачає процедуру відведення підозри у вбивстві общиною, на території якої стався злочин (“лежала голова”). Община могла або видати вбивцю, або заплатити “дику виру”. Община не несла відповідальності, якщо особа убитого була не відома, “на костехъ и по мертвечи, оже имени не ведають и не знают его” [1, с. 70].

У цей же період почалося зародження й іншого інституту процесуального права – інституту слідчих дій, які застосовувалися як у стадії досудового слідства, так і в стадії судового розгляду справи (допит свідків, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, огляд, пред’явлення для впізнання, освідчування).

Про те, як проходила остання стадія процесу, коли призначався і приводився у виконання вирок, джерела не говорять нічого. За характером доказування, коли, наприклад, присяга, дана відповідачем, знімала з нього усі звинувачення протилежної сторони, можна зробити висновок, що у справі, початої “поклепом”, можливим було винесення двох видів вироків: звинувачувального і виправдувального.

Обвинувальний вирок ухвалювався в тих випадках, коли в ході судового розгляду відповідач (обвинувачений) хоч і використав усі наявні в його розпорядженні докази, але все таки не зміг довести свою невинуватість. Виправдувальний вирок ухвалювався в тих випадках, коли, на думку суду, доказів, представлених відповідачем, що підтверджують його невинуватість, було більше, ніж доказів, представлених стороною звинувачення. Доказами до виправдання, як вказував М. І. Ланге, були: 1) звід, яким підтверджувалося посилення відповідача; 2) покази послухів – видоків; 3) відведення слідів злочину; 4) покази послухів доброї слави; 5) неотримання опіку при випробуванні залізом; 6) підтвердження відповідачем своєї невинуватості присягою [8, с. 264].

На підставі непрямих даних можна констатувати також, що ухвала суду виносилася в усній формі. Необхідно відзначити, що винесений тією або іншою судовою установою вирок був остаточним і оскарженню не підлягав. У даний період ще не існувало ні інституту оскарження вироку, ні інституту опротестовування судового рішення. В “Руській Правді” немає постанов про повторний розгляд справи за скаргою незадоволеної сторони, але іноді за рішенням князя воно проводилося наново.

Ще не повною мірою склалася і система судових інстанцій. Безпосереднє виконання вироку здійснювалося як самими потерпілими або їх родичами, так і представниками князівської влади. Причому контроль за виконанням вироку, судячи з усього, покладался на общину. В “Руській Правді” видно певні форми забезпечення виконання судового рішення, наприклад, стягнення вири зі вбивці. Спеціальний посадовець – вирник приїжджав у будинок засудженого з численною свитою і терпляче чекав сплати вири, отримуючи щодня щедре натуральне утримання. У зв’язку з цим злочинцеві вигідніше було якнайшвидше покінчити зі своїм боргом і позбавитися від неприємних гостей. М. Л. Дювернуа відзначав, що “наявність предмету спору або відповідача виключала необхідність відкладати виконання вироку. Ми знаємо випадки, коли сам князь особисто вбиває злочинця (Данило Галицький Філю Гордого). Особиста екзекуція могла складати у багатьох випадках право торжествуючої сторони” [6, с. 202].

Джерела містять занадто мало відомостей для того, щоб скласти цілісну і повну картину процесуальних дій, що забезпечували фактичну реалізацію рішень, що містилися у вироку. Однак їх аналіз дозволяє зробити висновки про публічний характер діяльності суду в Київську епоху, адже протягом усього процесу вимагалася постійна участь “людей”, причому на різних стадіях і для виконання різних процесуальних функцій.

Основною метою судового процесу була встановлення справедливості між сторонами та відновлення порушеного права. Сутність основного принципу виражалася у змагальності сторін із використанням доказової бази для доведення своєї правоти.

1. Амплеева Т. Ю. *История уголовного судопроизводства в России (IX – XIX вв.): дис. ... д-р юрид. наук: спец. 12.00.01 – теория и история права и государства; история учений о праве и государстве* / Т. Ю. Амплеева. – М.: МГИМО (У) МИД России, 2009. – 457 с. 2. Бедрій М. Система українського звичаєвого права: історико-правовий аспект / М. Бедрій // Вісник Львівського національного університету; серія юридична. – 2011. – Вип. 54. 3. Бойко І. Й. Тищик Б. Становлення та розвиток органів судочинства у Галичині (X–XX ст.) // І. Й. Бойко, Б. Тищик // Вісник Львівського ун-ту. Серія юридична. – Львів, 2011. – Вип. 52. – С. 110–119. 4. Владимирский-Буданов М. Ф. *Обзор истории русского права* / М. Ф. Владимирский-Буданов. – Изд. 5 – СПб. – Киев: Изд. книгопродавца Н. Я. Оглоблина, 1907. – 696с. 5. Гуревич А. Я. *Пытка* // *Словарь средневековой культуры* / А. Я. Гуревич. – М.:РОССПЭН, 2003. – С. 401–402. 6. Дювернуа Н. *Источники права и суд в древней России. Опыт по истории русского гражданского права* / Н. Дювернуа. – М.: Университетск. тип., 1869. – 415 с. 7. Иванишев Н. Д. *О плате за убийство в древнем русском и других славянских законодательствах в сравнении с германской вирую* / Н. Д. Иванишев // *Сочинения*. – К.: Университетская типография, 1876. – 470 с. 8. Ланге Н. *Исследование об уголовном праве Русской Правды* / Н. Ланге. – СПб.: Типография II-го Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1860. – 290 с. 9. Момотов В. В. *Судебный процесс в древнем Новгороде (на материалах новгородских берестяных грамот)* / В. В. Момотов // *Юридическая наука в Кубанском государственном университете*. – Краснодар, 1995. – С. 20–24. 10. Пахман С. В. *О судебных доказательствах по древнему русскому праву, преимущественно гражданскому в историческом их развитии* / С. В. Пахман. – М.: Университетская тип., 1851. – 212 с. 11. Петров И. В. *Государство и право древней Руси (750–980 гг.)* / И. В. Петров. – СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2003. – 413 с. 12. Покровский С. А. *Общественный строй Древнерусского государства* / С. А. Покровский // *Труды Всесоюзного юридического заочного института. Проблемы истории государства и права*. – М.: ВЮЗИ, 1970, Т. XIV. – С. 5–175. 13. Пресняков А. Е. *Княжое право в Древней Руси. Очерки по истории X–XII столетий* / А. Е. Пресняков. – Спб.: типография М. А. Александрова, 1909. – 316 с. 14. *Русская Правда. Пространная редакция* // *Российское законодательство X–XX вв.: [тексты и коммент.] в 9 т. / под общ. ред. О. И. Чистякова. Т. 1. Законодательство Древней Руси / отв. ред. В. Л. Янин*. – М.: Юрид. лит. 1984. – 430 с. 15. *Русская Правда. Краткая редакция* // *Российское законодательство X–XX вв. : [тексты и коммент.] в 9 т. / под общ. ред. О. И. Чистякова. Т. 1. Законодательство Древней Руси / отв. ред. В.Л. Янин*. – М.: Юрид. лит. 1984. – 430 с. 16. Сергеевич В. И. *Лекции и исследования по древней истории русского права* / В. И. Сергеевич. – 4-е изд., доп. и испр. – СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1910. – 666 с. 17. Смирнов А. В. *Уголовный процесс* / А. В. Смирнов, К. Б. Калиновский. – СПб.: Питер, 2005. – 699 с. 18. Тихомиров М. Н. *Правосудие Митрополичье* / М. Н. Тихомиров // *Археографический ежегодник за 1963 г.* – М.: Наука, 1964. – С. 56–72.